

Magdalena Dąbrowska
Uniwersytet Warszawski

KILKA GŁOSÓW O CZASOPIŚMIENICTWIE ROSYJSKIM Z POCZĄTKU XIX WIEKU

Uwagi wstępne

W czasopiśmie Wasilija Anastasiewicza „Улей” w 1812 roku został zamieszczony artykuł *O początku wiadomości i wydawnictw periodycznych (gazet i czasopism) w Europie*¹, stanowiący jedną z nielicznych publikacji na ten temat w Rosji XVIII — początku XIX wieku. Jego zawartość jest bogatsza, niż wskazuje na to tytuł, bo nie dotyczy on wyłącznie początków europejskich wydawnictw periodycznych. Poza uwagami o mieszkańcach średniowiecznej Wenecji jako wydawcach pierwszych gazet oraz o spornym pochodzeniu słowa „gazeta”, wyprowadzanym od nazwy bądź drobnej monety, za którą w Wenecji nabywano dzienniki, bądź sroki, które podobizną widniała na niej, wypełnia go zarys dziejów — późniejszych od przedsięwzięć weneckich — prasy francuskiej i angielskiej. Pierwszą reprezentuje założony przez Théophraste’a Renaudota w 1631 roku tygodnik „La Gazette”, przemianowany w 1762 roku na „Gazette de France” i w 1787 roku połączony z „Mercure de France” przez Charles’a-Josepha Panckouke’a. Druga kojarzy się z Richardem Steelem i Josephem Addisonem jako wydawcami gazety „The Tatler” w latach 1709–1711 i czasopisma „The Spectator” w latach 1711–1714. Jak czytamy w podsumowaniu rozważań o wydawcach francuskich i angielskich, „od tego czasu dzienniki i inne wydawnictwa periodyczne rozpowszechniły się w Europie w niezliczonej ilości...”². Jako osobny typ zostają przedstawione czasopisma naukowe (tzw. uczone), zapoczątkowane przez założony w 1665 roku pod redakcją Denisa de Sallo „Journal des Savants” i odznaczające się „subtelnością gustu,

¹ [Б.п.]: *О начале ведомостей и повременных изданий (газет и журналов) в Европе*. „Улей” 1812. Cz. 3, nr 14 (февраль), s. 99–107.

² Tamże, s. 103. Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład własny — M.D.

uczonością i uprzejmością³. Istotne dopełnienie artykułu stanowi obszerny przypis zawierający rys historyczny rosyjskich wydawnictw periodycznych, poczynając od czasopism „uczonych” Akademii Nauk, a skończywszy na inicjatywach wydawniczych oraz działalności krytycznoliterackiej Nikołaja Karamzina. Za szczególnie ważne zostało uznane czasopismo „Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащие”, wychodzące od 1755 roku pod redakcją Grigorija Millera i podsuwające do przeczytania „wiele zajmujących” publikacji⁴. Jak widać, artykuł *O początku wiadomości i wydawnictw periodycznych...* ma dwojakie znaczenie: nie tylko nakreśla dzieje wydawnictw periodycznych, ale także przedstawia ich główne typy w Europie XVIII wieku⁵.

Znacznie częściej podejmowaną kwestię stanowiły zadania czasopism we współczesnym świecie. Jako jeden z pierwszych zabrał głos w tej sprawie Michaił Łomonosow w *Rozprawie o obowiązkach dziennikarzy przy omawianiu przez nich dzieł...* napisanej pierwotnie po łacinie i w przekładzie francuskim (anonimowo) opublikowanej w amsterdamskim piśmie „Nouvelle Bibliothéque Germanique ou Histoire Littéraire de l’Allemagne, de la Suisse et Pays du Nord” w 1755 roku. Powodem sięgnięcia przez niego po pióro stała się krytyka jego prac z zakresu nauk przyrodniczych w lipskim periodyku „Commentarii de rebus in scientia naturali et medicina gestie” w 1752 roku. Rozprawa składa się z trzech części, z których środkowa zawiera obronę prac „pana radcy i profesora chemii Michaiła Łomonosowa” (autor pisze o sobie w trzeciej osobie), pierwszą i ostatnią zaś wypełniają rozważania na wskazany w tytule temat. Zdaniem Łomonosowa, odnoszącego się tu głównie do periodyków „uczonych”, czasopisma winny zawierać „przejrzyste i wiarygodne [...] zarysy treści wydawanych dzieł”, czasem uzupełnione o dodatkowy komentarz⁶. Periodyki zawierające tego rodzaju

³ Tamże.

⁴ Tamże, s. 105.

⁵ Por.: D. Hombek: *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*. Kraków: Universitas 2001, s. 46–47. Badaczka dzieli periodyki XVIII wieku na prasę i czasopisma, a w grupach tych wyodrębnia: gazety informacyjno-polityczne, gazety polityczne, gazety urzędowe, gazety ogłoszeniowe i gazety adresowe oraz czasopisma naukowe, czasopisma popularnonaukowe (popularyzatorskie lub poradnikowe), czasopisma moralne (moralizatorskie), czasopisma literackie i czasopisma satyryczne. Wprawdzie powyższy podział odnosi się do materiału polskiego, ale w istocie ma on wymiar bardziej uniwersalny, chociażby ze względu na zachodnioeuropejskie korzenie poszczególnych typów gazet i czasopism oraz stosowane wobec nich obcojęzyczne nazewnictwo (niem. „gelehrte” — „uczony”, czyli naukowy, „halbgelehrte” — „półuczony”, czyli popularnonaukowy itd.).

⁶ М.В. Ломоносов: *Рассуждение об обязанностях журналистов при изложении ими сочинений, предназначенное для поддержания свободы философии*. W: *Русская литературная критика XVIII века. Сборник текстов*. Red. В.И. Кулешов. Москва: Советская Россия 1978, s. 47, 48.

pozycje mogą sprzyjać poszerzaniu wiedzy, o ile jednak ich twórcy wykażą się dwiema cechami: siłą i dobrą wolą. Jeśli siła potrzebna jest do tego, by „gruntownie i ze znanstwem rzeczy omówić liczne i różnorodne problemy”, to dobra wola stanowi gwarancję zachowania obiektywizmu⁷. Ostatnie partie rozprawy wypełnia siedmiopunktowy kodeks etyczny dziennikarza, oparty na postulatach wyzbycia się przez niego przekonania o wyższości własnego punktu widzenia nad cudzymi sądami oraz zachowania ostrożności przy wydawaniu ocen. Zdaniem A.I. Stańki, Łomonosow zaprezentował się tu zarówno jako „błyskotliwy teoretyk”, jak i „doświadczony praktyk” wykazujący troskę o wszystkie czasopisma, nie zaś tylko o czasopisma „uczone”⁸.

W opinii tego samego badacza *Rozprawa o obowiązkach dziennikarzy przy omawianiu przez nich dzieł...* reprezentuje pierwszy etap procesu kształtowania się w Rosji poglądów na cele i zadania czasopiśmiennictwa, obejmujący lata 1702–1759; etap drugi wiąże on z latami 1759–1775, trzeci zaś z ostatnim dwudziestopięciocleciem XVIII wieku⁹. Jak widać, okresy w dziejach refleksji teoretycznej nad czasopiśmiennictwem pokrywają się w ogólnych zarysach z etapami rozwoju samego czasopiśmiennictwa, przypadającymi — zgodnie z periodyzacją O.P. Szarkowa — na lata 1702–1759, 1759–1775, 1775–1798 i 1798–1825¹⁰. (Propozycje periodyzacyjne Stańki nie dotyczą XIX wieku¹¹.) Pierwsze dwudziestopięcioclecie XIX wieku — rządy Aleksandra I, określane jako czasy „między liberalizmem a konserwatyzmem”¹² — przyniosły w Rosji postępującą instytucjonalizację życia kulturalnego i literackiego, której jednym z przejawów, obok działalności stowarzyszeń czy salonów literackich, stał się właśnie ilościowy i jakościowy wzrost produkcji wydawniczej, w szczególności czasopiśmienniczej¹³.

⁷ Tamże, s. 47.

⁸ А.И. Станько: *Становление теоретических знаний о периодической печати в России (XVIII в. – 60-е гг. XIX в.)*. Ростов на Дону: Издательство Ростовского университета 1986, s. 29. Por. m.in.: А.В. Западов: *М.В. Ломоносов и журналистика его времени*. W: *Из истории русской журналистики. Статьи и материалы*. Red. А.В. Западов. Москва: Издательство Московского университета 1959, s. 33–35; Л.Е. Татаринова: *История русской литературы и журналистики первой половины XVIII века*. Москва: Издательство Московского университета 1974, s. 94–96.

⁹ А.И. Станько: *Становление теоретических знаний...*, s. 25.

¹⁰ О.П. Шарков: *Периодизация русской журналистики XVIII века и проблема жанров*. W: *Русская журналистика XVIII–XIX вв. Из истории жанров*. Red. Н.П. Емельянов. Ленинград: Наука 1969, s. 3–24.

¹¹ Por. m.in.: Б.И. Есин: *История русской журналистики XIX века*. Москва: Издательство Московского университета 2003.

¹² В. Mucha: *Dzieje cenzury w Rosji*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1994, s. 52–80.

¹³ Zob.: В. Mucha: *Studia nad życiem literackim w Rosji (lata 1801–1825)*. Kraków: UJ 1981, s. 35.

Teoretyczne rozważania o roli oraz zadaniach czasopiśmiennictwa można odnaleźć w pierwszych latach XIX wieku w dwóch głównych miejscach: w przedmowach programowych do poszczególnych pism (a także pozostałych zamieszczanych w nich tekstach pochodzących od redakcji) oraz właśnie w osobnych publikacjach na ten temat. Niekiedy miejscem takim stają się także ogłoszenia gazetowe o przystąpieniu do wydawania danego periodyku¹⁴. O ile w redakcyjne słowa wstępne zaopatrzone są niemal wszystkie czasopisma, o tyle wypowiedzi teoretyczne o czasopiśmiennictwie jako oddzielne opracowania zdarzają się sporadycznie, dużo rzadziej niż, dla przykładu, wypowiedzi o krytyce literackiej. Problematyka szkiców o krytyce literackiej oraz o wydawnictwach periodycznych często zresztą zbliża się do siebie¹⁵, przy czym rzecz dotyczy głównie pozycji z pierwszego dziesięciolecia XIX wieku, określanego przez historyków rosyjskiej krytyki literackiej jako okres „przełomowy”¹⁶. Wśród przedmów do czasopism można wyróżnić dwie grupy: mniejsze znaczenie mają z przyjętego punktu widzenia te, które

¹⁴ Пор.: И.Л. Карпова: *Объявления „Московских ведомостей” как источник сведений о неизвестных изданиях второй половины XVIII века*. W: Вивлиофика. *История книги и изучение книжных памятников*. Т. 1. Red. А.Ю. Самарин. Москва: Пашков дом 2009, s. 112–120. Stwierdzenia zawarte w ogłoszeniach czasem niemal bez zmian zostaną powtórzone w przedmowach. Za przykład może służyć czasopismo Nikołaja Nowikowa „Детское чтение для сердца и разума” (1785–1789), w następujących słowach „zapowiedane” w gazecie „Московские ведомости” w 1784 roku: „Благоразумные родители и все старающиеся о воспитании детей признаются, что между некоторыми неудобствами в воспитании, одно из главных в нашем отечестве есть то, что детям читать нечего. Они должны бывают такие читать книги, которые либо совсем для них непонятны, либо доставляют им такие сведения, которые им иметь еще рано” (Б.п.: *Объявление о подписке к получению Московских ведомостей на будущий 1785 год*. „Московские ведомости” 1784, nr 92, 16 ноября, s. 822), a w przedmowie do pierwszego numeru z 1785 roku zawierające stwierdzenie: „Почему дети, учащиеся по Французски и по Немецки, должны были довольствоваться чтением Французских и Немецких книг; а которые по недостатку, или по другим обстоятельством, не знали сих языков, то либо совсем ничего не читали, либо обременяемы были чтением несоразмерным ни их развивающемуся еще понятию, ни памяти” (Б.п.: *Благоразумному российскому юношествву*. „Детское чтение для сердца и разума” 1785. Cz. 1, s. 1–2). Jedno z następnych wydań czasopisma Nowikowa ukazało się w Moskwie w 1819 roku.

¹⁵ Пор. m.in.: „С большим удовольствием читал я в «Вестнике Европы» статью о критике и самое рассуждение о ней. Оно мне показалось справедливым, и вопреки мнению, что будто бы критика была у нас позволительна по малому числу сочинителей, я осмеливаюсь думать, что она делает полезным листки каждого журнала”. Сут. за: Б.п.: *О критике*. (Письмо к издателю). W: *Литературная критика 1800–1820-х годов*. Red. Л.Г. Фришман. Москва: Художественная литература 1980, s. 284 (pierwotny druk: „Журнал для сердца и ума” 1810, nr 4, s. 1–12). Autorem wspomnianego artykułu o krytyce literackiej był Wasilij Żukowski.

¹⁶ Zob.: *История русской литературной критики*. Red. В.В. Прозоров. Москва: Высшая школа 2002, s. 41–47.

rzucają światło wyłącznie na program i strukturę danego tytułu, jako wartościowsze jawią się te, które traktują problem w szerszej perspektywie¹⁷. Prace teoretyczne o czasopiśmiennictwie, stanowiące główny przedmiot zainteresowania w niniejszym artykule, można podzielić natomiast ze względu na powód ich napisania: niektóre z nich stanowiły odpowiedź — przeważnie polemiczną — na pojawienie się innej (rodzimej lub obcej) publikacji na ten temat, część powstała przy okazji przeglądu bieżącej produkcji wydawniczej oraz oceny stanu literatury.

Głos pierwszy: *Czy czasopisma są pożyteczne?* („Лицей” 1806)

Jedną z najobszerniejszych wypowiedzi na temat zadań czasopiśmiennictwa na początku XIX wieku stanowi artykuł *Czy czasopisma są pożyteczne?* opublikowany w piśmie „Лицей” w 1806 roku¹⁸ i przypisywany jego wydawcy, poecie, prozaikowi, tłumaczowi, działaczowi oświatowemu Iwanowi Martynowowi (1771–1833)¹⁹. Artykuł składa się z dwóch części: wykładu teoretycznego o czasopiśmiennictwie i rozważań o poprzedzającym go w piśmie wierszu *Klitander*, przełożonym z języka niemieckiego i przesłanym, jak czytamy w komentarzu, przez nieznaną osobę²⁰. Właśnie wiersz o Klitandrze i Anzelmie — z uwagi na to, że podał w wątpliwość pożyteczność czasopism, często wydawanych dla samego zarobku i wypełnionych tylko krytyką pisarzy — posłużył publiczności za pretekst do napisania artykułu.

Punkt graniczny między obiema częściami artykułu stanowią następujące słowa:

Часто [...] пишут критики не с тем, чтоб познакомить читателей с Автором, отдать справедливость его достоинствам, и предостеречь как его так и читателей

¹⁷ Szczególnie charakterystyczny przykład stanowi przedmowa do wspomnianego czasopisma „Улей”, w której opis jego struktury (działy) i tematyki poprzedza ocena roli czasopiśmiennictwa w Rosji w ostatnim półwieczu:

„Польза повременных изданий давно доказана. У нас в течении полувека [...] многие из них обнаружили по части словесности, Истории и других наук такие предметы, кои без них остались бы в неизвестности; [...] многие очистили вкус трудящихся для чтения и занимающихся чтением; многие ободрили робких, или недосужных, чтоб самим издать собственную полезную мысль...” (В. Анастасевич: *Ament meminisse periti*. „Улей” 1811, cz. 1, nr 1 — январь, s. 1–2). Ocenę zamyka pochwała Aleksandra I jako sprawcy pozytywnych zmian w Rosji.

¹⁸ Б.п. [И.И. Матрынов]: *Полезны ли журналы?* „Лицей” 1806, cz. 4, nr 1, s. 26–39.

¹⁹ Atrybucja według: *Сводный каталог сериальных изданий России (1801–1825)*. Т. 3 — *Журналы*. 3-М. Red. Е.К. Соколинский. Санкт-Петербург: РНБ-РГБ 2006, s. 174.

²⁰ [Б.п.]: *Клитандр. Басня („Я вздумал издавать журнал...”)*. „Лицей” 1806, cz. 4, nr 1, s. 19–26.

от недостатков: но для того, чтоб поиграть своим воображением, бросить несколько острых, язвительных слов на писателя, чтоб сказали после, что критик — хорошо его *отделал*. — Это достойно сожаления; это вредно словесности и нравственности; и может быть, это было главным поводом к сочинению *Клитандра*; я согласен, что таковые журналисты заслуживают гнев и презрение сочинителя сих стихов²¹.

W części pierwszej artykułu czytamy, że periodyki winny „odnotowywać bieg i sukcesy rozumu ludzkiego i powiadamiać o tym, co [...] dzieje się w świecie nauki oraz sprawach publicznych”, a także wzbogacać „serca uczuciami godnymi dobrego człowieka i obywatela” oraz uczyć odróżniania „piękna prawdziwego od piękna pozornego, rzeczy pożytecznych od szkodliwych”²². Innymi słowy, ich rolą jest poszerzanie wiedzy o świecie oraz kształtowanie postawy etycznej, estetycznej i obywatelskiej. Żaden z tych celów nie może zostać osiągnięty, gdy, jak wynika z wiersza o Klitandrze, motorem działania wydawcy jest chęć wzbogacenia się oraz pokazania swej wyższości nad ocenianymi pisarzami. Wprawdzie autor artykułu nie pochwała wydawania czasopism dla samego zarobku, ale za większe przewinienie uznaje właśnie pogardliwy stosunek do pisarzy, złośliwe wytykanie im niedoskonałości²³. Jak widać, przedmiotem artykułu staje się więc nie tylko „pożyteczność” czasopism, ale także powody podejmowania działalności wydawniczej oraz etyka pracy krytyka literackiego.

Oto najbardziej charakterystyczne z tych dwóch punktów widzenia deklaracje Klitandra oraz równie wymowne komentarze do nich autora artykułu *Czy czasopisma są pożyteczne?*:

Я вздумал издавать журнал, [...]
Хочу поправить тем невыгоду случайну, [...]
Ну, то есть кошелек наполнить своей пустой²⁴.

Ежели какой журналист или и другой кто либо действительно думал, что посредством издания журнала можно обогатиться: тот очень ошибся. [...] Счастлив тот, кто пишет и издает свои сочинения — и притом богат; но счастлив

²¹ Tamże, s. 29–30.

²² Б.п. [И.И. Матрынов]: *Полезны ли журналы?*..., s. 27, 28–29.

²³ Wątek ten pojawia się często także w pracach o krytyce literackiej. Zob. m.in.: „Критики, помещаемые у нас в журналах, иногда наполнены одними насмешками. [...] Иногда злоречие почитается за остроумную критику. [...] Вольтер заметил, что лучше платить дань справедливости и здравому рассудку. В сих словах Вольтера заключаются главнейшие правила критики” (Б.п. [Н.П. Брусилов]: *Нечто о критике*. „Журнал российской словесности” 1805, cz. 1, s. 5–6, 8). Przywołane słowa pochodzą z pracy Woltera *Mémoire sur la satire*. (*De la critique permise*) (1739).

²⁴ [Б.п.]: *Клитандр*..., s. 19.

был бы и тот, кто бы мог своими сочинениями, разумею, благонамеренными, безвредными, и со вкусом писанными, сделать свое состояние²⁵.

Рассыплю критику на всех,
А более на тех,
Кто мне давал уроки,
И чьи за образец я брал недавно строки²⁶.

К дарованиям отличным, которыя украшают словесность своими произведениями, должно иметь всякое уважение. Ежели журналист примечает какие либо в них недостатки, то должен сказать об них скромно, а иногда с недоверием к своему мнению²⁷.

Artykuł zamykają zaś następujące słowa skierowane do wydawców czasopism: „[...] весьма жалко было бы, если бы подобные сим стихам сочинения устрашили благонамеренных журналистов продолжать полезные свои труды”²⁸.

Odpowiedź na pytanie o „pożyteczność” czasopism stała się dla Martynowa wreszcie pretekstem do porównania rynku wydawnictw periodycznych w Rosji i za granicą. W Europie Zachodniej — we Francji, Anglii i przede wszystkim Niemczech — już dawno uświadomiono sobie podstawową rolę czasopism w dokumentowaniu i propagowaniu osiągnięć kulturalnych i literackich ludzkości oraz wartości moralnych i estetycznych. W Rosji proces ten zaczął się dopiero niedawno i przebiega na dużo skromniejszą skalę niż w innych krajach europejskich.

Głos drugi: *Kilka słów o czasopismach* („Санкт-Петербургский вестник” 1812)

Ścisłejszy związek z życiem literackim początku XIX stulecia wykazuje artykuł Dmitrija Daszkowa (1788–1839), pisarza, tłumacza, krytyka, członka Wolnego Stowarzyszenia Miłośników Literatury, Nauk i Sztuk Pięknych, zatytułowany *Kilka słów o czasopismach* i opublikowany w piśmie „Санкт-Петербургский вестник” w 1812 roku²⁹. Punktem wyjścia staje się w nim ocena aktualnej sytuacji literackiej w Rosji. Ze smutkiem Daszkow pisze o niedostatecznej na rodzimym rynku liczbie „dobrych czasopism litera-

²⁵ Б.п. [И.И. Матрынов]: *Полезны ли журналы?* ..., s. 30, 31.

²⁶ [Б.п.]: *Клитандр...*, s. 21.

²⁷ Б.п. [И.И. Матрынов]: *Полезны ли журналы?* ..., s. 32.

²⁸ Tamże, s. 39.

²⁹ Сут. за: Д.В. Дашков: *Нечто о журналах. В: Литературная критика 1800–1820 годов...*, s. 107–116 (piegwodruk: „Санкт-Петербургский вестник” 1812, nr 1, s. 1–21).

ckich”, który to stan łączy on z wciąż wstępnym — „raczkującym” w porównaniu z literaturą zachodnią — stadium rozwoju literatury rosyjskiej: współcześni młodzi pisarze rodzimi bądź bezkrytycznie powielają wzorce obce, całkowicie lekceważąc spuściznę własnego kraju, bądź — przeciwnie — gardzą dorobkiem twórców obcych, który mógłby przecież stać się dla nich ważną lekcją literacką. Pierwsze wnioski sformułowane przez Daszkowa brzmią więc następująco:

Польза хорошего журнала очевидна. [...] Долг журналиста есть показать юношеству средину между сими заблуждениями и ободрять молодых подвижников на славном, но скользком их поприще, по мере их дарований. Все может входить в состав такого журнала: словесность, известия о важных открытиях в науках и искусствах, и проч.; но главного целию оного должна быть критика³⁰.

Jak wynika z ostatniego zdania, przedmiotem refleksji staje się jeden z głównych typów czasopism XVIII — początku XIX stulecia, który za Jerzym Łojkiem można nazwać „pismami zbiorowymi”: na ich zawartość składają się „materiały informacyjne i literackie, rozprawy, recenzje, ciekawostki historyczne, geograficzne, przyrodnicze itp., a również [...] artykuły na aktualne tematy polityczne”³¹. Dalszą część artykułu Daszkowa wypełniają opisy poszczególnych działów czasopism (zawierających materiały z zakresu filozofii, polityki, historii, sztuk pięknych i literatury), przetykane wnioskami bądź o charakterze ogólnym:

Журнал не должен быть полным курсом какой-нибудь науки; и то, что мы с большим вниманием слушаем на лекциях, не всегда нравится нам в срочном издании, где приятное часто предпочитается полезному³²,

Все [...] может служить украшением журнала, когда будет помещаемо со вкусом и разборчивостию³³,

bądź bardziej szczegółowym, dotyczącym postaw i powinności redaktorów:

Суд его [журналиста — М.Д.] должен всегда быть умерен и беспристрастен³⁴.

³⁰ Tamże, s. 107–108.

³¹ J. Łojek: *Zarys historii prasy polskiej w latach 1661–1831*. Warszawa: IBL PAN 1972, s. 50. Typ drugi stanowią „pisma moralne”, zamieszczające „rozważania na temat rozmaitych aspektów natury ludzkiej, obyczajowości społeczeństwa, wzorców postępowania i wskazań życiowych o wyższej społecznej wartości” (tamże). Por. klasyfikację Danuty Hombek, przypis 5.

³² Д.В. Дашков: *Нечто о журналах...*, s. 108.

³³ Tamże, s. 115.

³⁴ Tamże, s. 108.

Лучшее средство судить о достоинстве сочинения есть подробный разбор одного или сравнение с другими подобными творениями хороших писателей. [...] Журналист обязан сравнить [...] переводы, слог оных, искусство в выражении мыслей подлинника, живость в рассказе...³⁵

Журналист должен по возможности обрабатывать слог свой и не впадать в те самые ошибки, которые замечает в других³⁶.

Każdy dział stawia przed redaktorami inne wyzwania. Ocena systemów filozoficznych i doktryn politycznych wymaga ostrożności, co pokazały ostatnie — wojenne — wydarzenia w Europie. Szczególnie pilnym zadaniem jest gromadzenie materiałów źródłowych do dziejów ojczystych; o ile bowiem kraje zachodnie miały liczną rzeszę wybitnych historyków, o tyle w Rosji — przynajmniej przed Karamzinem jako twórcą *Historii państwa rosyjskiego* — nie było ich zbyt wielu i do tego zajmowały ich częściej zmagania militarne aniżeli życie społeczne poprzednich pokoleń. Główne zadanie w zakresie sztuk pięknych stanowi rozpropagowanie osiągnięć rodzimych z ostatniego wieku, dorównujących dokonaniom świata zachodniego. W części „literackiej” Daszkow dokonuje podziału na twórczość epicką i liryczną, by zamknąć całość rozważaniami o gatunkach dramaturgicznych. Za cel stawia sobie przeprowadzenie przeglądu najważniejszych gatunków literackich oraz ich przedstawicieli i dzieł: mowa jest więc o eposie, odzie (pochwalnej i refleksyjnej), wyrosłej na główną „specjalność” literatury rosyjskiej XVIII wieku, bajce, tragedii i komedii. Gdy rozpatrywana jest epopeja, przywołany zostaje Michaił Chieraskow, oda kojarzy się z Michaiłem Łomonosowem, tragediopisarstwo reprezentują Aleksander Sumarokow, Jakow Kniaźnin i Władisław Ozierow, za czołowych komediopisarzy zostają uznani Denis Fonwizin i Jakow Kniaźnin itd. Jeśli rozważania o odzie czy tragedii albo naśladowaniu wzorców antycznych przywołują tradycję klasycystyczną, to partie poświęcone poezji ludowej lub rozwojowi elegii czy ballady odnoszą się do tendencji preromantycznych i romantycznych. Sytuację współczesnego pisarza Daszkow ocenia jako dużo trudniejszą niż poprzednika sprzed kilku dziesięcioleci: niegdyś wystarczyło w piśmie Sumarokowa „Трудолюбивая пчела” zamieścić eklogę, madrygał czy przekład prozą i miało się zapewnione miejsce w *Próbie słownika historycznego o pisarzach rosyjskich* Nowikowa³⁷, obecnie zaś — wobec obfitości

³⁵ Tamże, s. 113.

³⁶ Tamże, s. 115.

³⁷ W taki sposób Nowikow przedstawił w nim periodyk Sumarokowa: „Трудолюбивая пчела», ежемесячное 1759 года сочинение, издано им и большею частию наполнено его стихотворными и прозаическими сочинениями”. Cyt. za: Н.И. Новиков: *Опыт исторического словаря о российских писателях*. W: *Русская литературная критика...*, s. 194.

i różnorodności tego rodzaju utworów w literaturze rosyjskiej — droga na Parnas wciąż wprawdzie prowadzi przez łamy czasopism, ale nie jest już tak prosta.

Głos trzeci: *Kilka słów o czasopismach* („Вестник Европы” 1815)

Wzmianka o kluczowym znaczeniu działalności wydawniczej Karamzina pojawia się w artykule *Kilka słów o czasopismach* opublikowanym w piśmie „Вестник Европы” w 1815 roku³⁸. Taką przełomową rolę odegrało właśnie założenie czasopisma „Вестник Европы” w 1802 roku (w 1815 roku ukazywało się ono już pod kierunkiem Michaiła Kaczenowskiego). Od tego czasu, jak czytamy, rokrocznie pojawiają się w Rosji nowe periodyki, ich liczba sięga dwudziestu, każde z nich prenumerują średnio dwie setki osób, wszystkich czytelników jest natomiast trzy razy więcej. Można mówić zatem nie tyle o modzie na czasopisma, gdyż zwykle trwa ona nie dłużej niż dwa czy trzy lata, ile raczej o pozytywnym wpływie działań Karamzina. Jednakową poczytnością cieszą się pisma polityczne, przyciągające uwagę jako źródło informacji o ostatnich wydarzeniach, oraz czasopisma literackie, mające dużo częściej niż polityczne charakter efemeryczny. Zasadniczą część artykułu stanowi przegląd czasopism z 1815 roku traktowany jako ilustracja tez zawartych w jego wstępie oraz punkt wyjścia do stworzenia w zakończeniu programu na przyszłość. Scharakteryzowanych zostaje — z różnym stopniem szczegółowości — łącznie ponad dziesięć czasopism, podzielonych na moskiewskie i petersburskie oraz (w ramach obu grup) na wychodzące od jakiegoś czasu i założone w 1815 roku. Pozytywną ocenę otrzymało czasopismo Władimira Izmajłowa „Российский музей”, odznaczające się „przyjemnym stylem” i „dużym wyborem artykułów, przeznaczonych do szerokiego kręgu czytelników”; zawartość taka przynosi odbiorcom, zdaniem autora, więcej „pożytku” niż wszelkie „uczone artykuły”³⁹. Najsurowszej krytyce zostały poddane dwa pisma: „Дух журналов” Grigorija Jacenkowa zawierający co najwyżej dwie czy trzy pozycje „pożyteczne” i „zajmujące”, jego twórcy nie mają bowiem pojęcia o literaturze pięknej, oraz periodyk B.M. Fiodorowa, A.F. Richtera i in. „Кабинет Аспазии”, którego, jak czytamy, nie sposób wziąć do ręki bez wstydu⁴⁰. Wniosek z przeglądu jest następujący: czytelnicy rosyjscy muszą nauczyć się odróżniać czasopisma wartościowe od bezwartościowych, a wskazówką dla nich powinien stać się czas ich wydawania, im dłuższy

³⁸ Стр-вичь: *Нечто о журналах*. „Вестник Европы” 1815, cz. 83, s. 131–143.

³⁹ Тамże, s. 135.

⁴⁰ Тамże, s. 138, 139.

— wykraczający poza kilka numerów — tym większa szansa, że ma się do czynienia z przedsięwzięciem poważnym i wartościowym. Najlepszą gwarancję odpowiedniego poziomu stanowi zatem dla czytelników legitymowanie się przez rodzimych wydawców dużym dorobkiem oraz otwarte przyznawanie się do niego.

Zakończenie

Autorów omówionych artykułów łączy w znacznym stopniu krytyczna ocena rozwoju produkcji wydawniczej w Rosji. Tę samą opinię wyraził Nikoła Karamzin w zamieszczonym w czasopiśmie „Вестник Европы” w 1802 roku szkicu *Dlaczego w Rosji jest mało talentów autorskich?*⁴¹, wiążąc skromniejszą niż w innych krajach europejskich liczebność rosyjskiego środowiska literackiego z wciąż niewysokim tutaj prestiżem społecznym pisarza, brakiem rodzimej tradycji literackiej, przypadkowością w wyborze drogi twórczej, wreszcie niskim poziomem oświaty i większym przywiązaniem do francuszczyzny niż do języka ojczystego. Ze szkicu Karamzina wyłania się zatem obraz Rosji jako kraju, w którym zarówno rynek wydawniczy, jak i zjawisko czytelnictwa dopiero zaczęły się formować. Kluczową rolę w ich kształtowaniu odegrał zresztą sam Karamzin. Po latach Wissarion Bielinski napisze o nim:

[...] stworzył on w Rosji liczniejszy w porównaniu z czasami wcześniejszymi krąg czytelników; [...] przed nim były u nas [tj. w Rosji — M.D.] wydawnictwa periodyczne, ale nie było ani jednego czasopisma: jego «Московский журнал» i «Вестник Европы» stanowiły w swoich czasach zjawisko wyjątkowe i wielkiej wagi [...] — jakaż różnorodność, jaka świeżość, jaki takt w doborze tekstów, [...] jakaż mądra i zręczna jak na owe czasy krytyka literacka!⁴²

Podkreślając krytyczny stosunek wymienionych autorów do rodzimej produkcji wydawniczej, należy odnotować jednocześnie wielkie nadzieje, jakie łączyli oni (na ile szczerze, na ile zaś z obowiązku — to zupełnie inna rzecz) z polityką wewnętrzną nowego monarchy rosyjskiego.

Z płynnym przejściem od oceny stanu czasopiśmiennictwa do pochwały Aleksandra I spotykamy się w czasopiśmie Nikołaja Brusilowa „Журнал российской словесности”:

Никогда Россия не была так богата Журналами, как в нынешнем году. Прежде сего никогда не бывало более трех или четырех Журналов издаваемых

⁴¹ [Н.М. Карамзин]: *Отчего в России мало авторских талантов?* „Вестник Европы” 1802, cz. 14, s. 120–128.

⁴² В.Г. Белинский: *Николай Алексеевич Полевой*. W: tegoż: *Полное собрание сочинений*. Т. 9 (*Статьи и рецензии 1845–1846*). Москва: Издательство АН СССР 1955, s. 678.

вместе — в прошедшем 1804 году было их тринадцать — ныне семнадцать. [...] Из сего множества заключить можно о успехах просвещения в любезном Отечестве нашем и о благотворном влиянии на умы, мудрого правительства. АЛЕКСАНДР [...] суетной Славе предпочел счастье Народа, открыл ему путь к просвещению...⁴³

Na zapóźnienie Rosji w zakresie produkcji czasopiśmienniczej pośrednio wskazywały również artykuły oparte na danych statystycznych. Na plan pierwszy wysuwa się wśród nich szkic *Czasopisma wydawane w obu rosyjskich stolicach w 1807 roku*, zamieszczony w piśmie Siergieja Lwowa „Московский курьер” w 1806 roku⁴⁴. Składa się on z trzech części: spisu czasopism moskiewskich zapowiadanych na 1807 rok („Минерва”, „Вестник Европы”, „Политический, Статистический и Географический журнал”, „Повременное издание о полезных изобретениях”, „Друг Просвещения”, „Аврора” i in.) sąsiadującego z zestawieniem liczbowym czasopism wychodzących w sześciu krajach europejskich (Francja, Niemcy, Szwecja, Polska, Włochy, Anglia) oraz zbiorczego zestawienia gazet i czasopism wydawanych w obu rosyjskich stolicach w latach 1806–1807 (w 1806 roku — 25, w roku następnym — 11)⁴⁵; całość zamyka wyliczenie średniej sumy (w rublach) przeznaczanej w poszczególnych krajach przez prenumeratorów na zakup czasopism⁴⁶. Z artykułu wynika, że Rosja zajmuje daleką pozycję w „rankingu europejskim” zarówno pod względem liczby tytułów czasopism (za Niemcami, Francją i Anglią), jak również sum wykładanych przez prenumeratorów (za Anglią, Francją i Niemcami). Wprawdzie przeglądów produkcji czasopiśmienniczej z danego roku ukazywało się na początku XIX wieku więcej, ale zwykle nie zawierały one danych statystycznych. Jako przykład można podać przegląd zamieszczony w czasopiśmie „Северный вестник” w 1804 roku, dotyczący pism właśnie z tego roku, przy czym nie tylko moskiewskich i petersburskich („Патриот”, „Друг Просвещения”, „Новости русской литературы”, „Журнал для милых”, „Санкт-Петербургский журнал”, „Корифей или Ключ литературы” i in.), ale też prowincjonalnych (wydawana w Kałudze „Урания”)⁴⁷.

⁴³ [Б.п.]: [б.н.]. „Журнал российской словесности” 1805, cz. 1, s. 237, 238.

⁴⁴ [Б.п.]: *Журналы, издаваемые в обеих Российских Столицах на 1807 год*. „Московский курьер” 1806, cz. 4, s. 376–378.

⁴⁵ Zarówno tytuły czasopism, jak i dane liczbowe podawane przez autora artykułu wymagają korekty; por. m.in.: Н.М. Лисовский: *Русская периодическая печать 1703–1894 гг. (Библиография и графические таблицы)*. Т. 1. Санкт-Петербург: Книжный магазин А.Ф. Цинзерлинга 1895, s. 10–12.

⁴⁶ Рог.: А.Ю. Самарин: *Читатель в России во второй половине XVIII века (по спискам подписчиков)*. Монография. Москва: Изд-во МГУП 2000.

⁴⁷ [Б.п.]: *Технологический журнал, или собрание...* „Северный вестник” 1804, cz. 2, s. 136–138. Pretekstem do napisania artykułu stało się wydanie czasopisma „Технологический журнал”.

Warto przywołać też jeszcze jedną pozycję z pisma „Северный вестник”, a mianowicie recenzję czasopisma „Журнал для милых”, zaczynającą się od następującego stwierdzenia:

Журнал есть такая книга, которая более всякой другой читается людьми всякого возраста и состояния, потому что заключает или должна заключать в себе разнообразные предметы⁴⁸.

Wspólny rys postawy wspomnianych autorów stanowiło postrzeżenie czasopism przez pryzmat oświeceniowej zasady „przyjemne z pożytecznym”, stanowiącej — wedle słów Marka Dębowskiego — „elegancką wizytówkę osiemnastowiecznej twórczości [...] w Europie”⁴⁹. Na początku XIX wieku nie była to już przy tym nowość. Jak przypomina A.I. Stańko, zasada ta znalazła realizację już w pierwszych rosyjskich czasopismach: jako przykład podał on „Ежемесячные сочинения к пользе и увеселению служащие”, podkreślając, że redaktor tego periodyku Grigorij Miller opierał się w swoim rozumieniu „pożytku” i „przyjemności” na klasyfikacji przedstawionej przez Wasilija Tatiszczewa w *Rozmowie dwojga przyjaciół o pożytku nauk i szkołach* (1733)⁵⁰. Wpływ na rozumienie zasady „przyjemne z pożytecznym” mieli też twórcy zachodnioeuropejscy⁵¹. Omawiany postulat, wyrosły — jak pisze Julian Platt — na odpowiednik hasła „bawić i uczyć”⁵², regularnie pojawiał się w przedmowach i tytułach czasopism rosyjskich od połowy XVIII wieku, poczynając od pism Michaiła Chieraskowa („Полезное увеселение” i in.) i przede wszystkim pism satyrycznych Nikołaja Nowikowa. W Nowikowowskim czasopiśmie „Трутень” z 1769 roku znajdujemy charakterystyczny pod tym względem „dialog” z udziałem tytułowego „Трутня”, rozpoczynający się od słów:

Я
Г. Трутень! пожалуй, скажи, с каким намерением издаешь ты свой журнал?
Трутень

⁴⁸ Я-: *Журнал для милых, издаваемый в Москве. 1804*. „Северный вестник” 1804, cz. 3, s. 259.

⁴⁹ M. Dębowski: *Zabawy przyjemne i pożyteczne w alkwie*. W: *Przyjemność w kulturze epoki rozumu*. Red. T. Kostkiewiczowa. Warszawa: DiG 2011, s. 112.

⁵⁰ A.I. Stańko: *Русская периодическая печать XVIII века*. Ростов на Дону: Издательство Ростовского университета 1979, s. 21–27. Zob. В.Н. Татищев: *Разговор двух приятелей о пользе науки и училищах*. W: Tegoż: *Избранные произведения*. Red. С.Н. Валк. Ленинград: Наука 1979, s. 89–95.

⁵¹ Zob. *О связи приятного с полезным. (Из Виланда)*. Przekł. М. Каченовский. „Новости русской литературы” 1804, cz. 9, s. 188–106.

⁵² J. Platt: *Wstęp*. W: „*Zabawy Przyjemne i Pożyteczne*” (1770–1777). *Wybór*. Red. J. Platt. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum 1968, s. XX.

С тем, чтобы принести пользу и увеселение моим согражданам⁵³.

Deklaracje wydawania czasopisma z zamiarem dostarczenia „pożytku” i „przyjemności” łączyły się niekiedy z krytyką społeczeństwa, nieprzygotowanego do ich właściwego odbioru:

Наше *Полезное с приятным* вышед на свет так же опытом познало, что оно не всем нравится, и многие не нашли в нем по мнению своему ни *полезного* ни *приятного*. Обыкновенно причиняет нам более удовольствия то, что с мыслями нашими согласно: может ли же наше *полумесечное упражнение* показаться полезным и приятным для таких людей, которые и сами ни полезны, ни приятны?⁵⁴

W następnych latach „przyjemne i pożyteczne” miały być już niemal wszystkie pisma:

В журнале сем будут помещаться новыя произведения Российской словесности в стихах и прозе. Главной предмет оногo, есть соединение приятного с полезным⁵⁵.

Приятность с пользою — вот девиз моего Журнала⁵⁶.

Czasopismom przypisywano na początku XIX wieku podstawową rolę w przekazywaniu najnowszych wiadomości o świecie, a także — w przypadku pism literackich — kształtowaniu życia literackiego oraz smaku estetycznego odbiorców. Rozkwit czasopiśmiennictwa stanowił oznakę ożywienia w sferze społecznej, kulturalnej i literackiej. Rozwój refleksji teoretycznej wskazywał natomiast na rosnącą świadomość jego roli i znaczenia w ówczesnym świecie.

Магдалена Домбровска

НЕСКОЛЬКО ВЫСКАЗЫВАНИЙ О РУССКОЙ ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ В НАЧАЛЕ XIX ВЕКА

Резюме

Статья посвящена процессам становления теоретических знаний о периодических изданиях в России в начале XIX века. Она состоит из трех частей: 1) вступление

⁵³ [Б.п.]: *Я и Трутень*. „Трутень” 1769, cz. XXXII, 1 декабря. W: *Сатирические журналы Н.И. Новикова*. Red. П.Н. Берков. Москва–Ленинград: Издательство АН СССР 1951, s. 161–162.

⁵⁴ [Б.п.]: *Объявление*. „Полезное с приятным” 1769, третий полумесяц, s. 3.

⁵⁵ [Б.п.]: *К читателям*. „Журнал российской словесности” 1805, cz. 1, nr 1 (январь), s. 3.

⁵⁶ К.П. Шаликов: *К Читателям*. „Аглая” 1808, cz. 1, nr 1 (январь), s. 4.

(периодизация; анализ *Рассуждения об обязанностях журналистов...* Михаила Ломоносова, 1755; и др.); 2) рассмотрение статей, напечатанных в журналах „Лицей” (*Полезны ли журналы?* Ивана Мартынова, 1806), „Санкт-Петербургский вестник” (*Нечто о журналах* Дмитрия Дашкова, 1812) и „Вестник Европы” (*Нечто о журналах*, 1815); 3) заключение (принцип эпохи Просвещения „приятное и полезное”, развитие литературной критики; и др.).

Magdalena Dąbrowska

THE SEVERAL VOICES ABOUT THE RUSSIAN PERIODICAL PRESS
IN THE EARLY 19TH CENTURY

Summary

The article presents the formation process of the theoretical views on the periodical press in Russia in the early 19th century. It consists of three parts: 1) the introduction (periodization, analysis of the *Dissertation on the Duties of Journalists...* by Mikhail Lomonosov, 1755, etc.); 2) the analysis of the articles in the periodicals “Licy” (*Are the magazines useful?* by Ivan Martinov, 1806), “Sankt-Peterburskij vestnik” (*Few words on magazines* by Dmitry Dashkov, 1812) and “Vestnik Evropy” (*Few words on magazines*, 1815); 3) the conclusions (principle of the Enlightenment period “Pleasant and Useful”, development of the literary criticism etc.).